

ЧЛЕНОВЕ НА LEGIO I ITALICA В ТРАКИЙСКИТЕ СВЕТИЛИЩА НА ДОЛНА МИЗИЯ

Златозара Гочева

Провинция Долна Мизия като най-крайната източна провинция на империята има редица особености, които я отличават от провинциите на запад, които бележат много по-голяма и равномерна степен на романизация. За Долна Мизия не можем да говорим за тотална романизация в духовната култура. Особено когато става дума за религиозния живот във от големите градски центрове, където преди всичко населението пази своите тракийски светилища, в които, макар и в много случаи да се забелязва една по-голяма или по-малка степен на сикретизъм – пази своите религиозни представи¹. В изясняването на почитания в тях култ и неговия характер голяма роля играе и етническият характер на посветителите, които почитат своя бог по тракийски образец обикновено на гръцки език. Всяко отклонение от това правило сочи преди всичко една по-висока степен на романизация, която може да се обясни с редица външни фактори от различно естество. В това отношение най-голямо значение има римското военно присъствие. Най-силно изразена романизация обикновено се отбелязва в района на лагерите на римските легиони по Долнодунавския лимес², както и в районите на присъствие на римски помощни войски. Особено показателна в това отношение е по-високата степен на романизация в района на северозападната част на древна Тракия³. Особено този процес се засилва през II – III век, когато и участието на местното население в тях е много по-силно засвидетелствано. Като трайно установен в лагера Нове, най-важен в това отношение остава *Legio I Italica* и участието на негови членове в културата, и преди

всичко в религиозния живот на провинцията. В този смисъл ние ще се опитаме да проследим една много съществена изява на това участие наличието на посвещенията от негови членове в местните светилища и характера на почитания от тях култ.

Прави впечатление, че най-силно подчертано е това присъствие в района на Монтана, и то най-вече в светилището там на Аполон и Диана⁴. Към откритите при разкопките оброчни материали се прибавят и някои надписи, открити случайно на мястото на светилището или пък с неизвестно местонамиране, които по характера си могат да бъдат свързани с него.

За светилището на Аполон и Диана при Монтана в научната литература има доста спорове и те са не толкова по произхода, който е безспорен, а по неговия характер вече в римската епоха. Според първите му откриватели то е чисто тракийско светилище, запазило традициите на стария си тракийски култ⁵. Противоположно е мнението, че е светилището на Аполон и Диана през римската епоха по начина на организацията и характера на почитания там по римски образец култ на Аполон и Диана⁶. Няма две мнения по въпроса за произхода му. По своето местоположение в скалите, макар че не са запазени, или по-скоро не са открити, някакви по-ранни материали не дава основания да се съмняваме в неговия тракийски характер. В този смисъл изказаното от проучвателите му⁷ наблюдение за много голямото му сходство със светилището при Филипи е много вярно. Но и в двата случая имаме смяна на средата. И тук, както при Филипи, през римската епоха обстановката се променя напълно и култовият център, който попада при нови условия на силно римско присъствие и силна романизация, оказват своето влияние. Монтана, разположена в много ясно изразена стратегическа област, става много рано, със създаването на римската провинция Мизия, център на силно римско военно присъствие и седалище на римски военен гарнизон. Това естествено оказва влияние както на населението на града, така и на неговата официална религия. По същия начин и местният тракийски култ в светилището отстъпва място на новите религиозни прояви. Така на мястото на местното тракийско светилище, както

много често се случва с култовите места, се развива вече един устроен по римски образец култов център, много тясно свързан с римското военно присъствие.

Важно е да отбележим, че почитането на двойка божества в този район се забелязва още в предримската епоха⁸. То е ясно засвидетелствано и през римско време, свързано с култа към т. нар. Тракийски конник в синкретизъм с Асклепий Хигия или други женски култове при Глава Панега⁹, или със Зевс и Хера в светилището при Копиловци, Кюстендилско, свързани с местен култ на двойка божества с местния епитет *Καραιεργηνοί*¹⁰ и др. Но в случая ситуацията и характерът на почитания култ са съвсем различни. Особено важен аргумент тук е етническата принадлежност на посветителите, начинът, по който са правени посвещенията, характерът на паметниците и т. н. – една комплексна ситуация, която насочва към интересни заключения.

Задачата, която си поставяме в нашето изследване да проследим посветителите, свързани по някакъв начин с *Legio I Italica*, посвещението, което те правят и неговия характер. Още повече че почитането по този начин на Аполон и Диана като двойка божества се приема за много характерно за римската армия в този период¹¹ и етническата характеристика на посветителите е един от елементите, който би потвърдил едно такова предположение.

При разглеждането на надписите, открити в светилището, прави впечатление определено римската характеристика както в епиграфските данни, така и в характера на самите паметници – ари със сравнително дълги надписи, в които са дадени достатъчно данни за служебното положение на посветителите, така и скулптурните паметници над тях, които говорят за чисто римския характер в иконографията си¹². Всички посветителни надписи в светилището са на латински език и всички посветители според начина на именуването си са римски граждани. Между тях определено голям процент са членове на *Legio I Italica*.

Един от паметниците, за съжаление с неизвестно местонамиране, от Монтана е по-особен с това, че е разположен на две страни на каменна ара¹³. Надписът, изписан на челната страна, е посве-

шение на Аполон и Диана, направено от *Apus Clavdius Marcialis [A]nius Silvinus*, неговата съпруга *Sextia Titi filia Torquata* и техните деца, чиито имена не са запазени. Той е определен като *Legatus Augustorum Legionis I Italicae*. Като имаме предвид висшата длъжност на командир на легиона, която той заема, нещо естествено е и името му, което го характеризира като представител на известна италийска фамилия. Той е известен още от надписи от Сердика, Никополис ад Иструм, Марцианополис¹⁴ като управител на провинция Тракия в периода 161 – 163 г. Това дава основание 161 г. да се приеме като *terminus ante quem* – периода, преди да стане управител на провинция Тракия – при датировката на надписа. На страничната страна на арата е изписан надпис, който представлява също посвещение от същия посветител, който е направен според оброк от съпругата и децата му на съвсем други божества: *Montis presidibus*, т. е. – “божествата на планината”. Според В. Велков вероятно става въпрос за боговете покровители над хълма на Монтана, като ги свързва с Аполон и Диана, което ни се струва доста невероятно. Това вече е направено на предната страна на арата. Второто посвещение е на *diis Nicivosi natis*, т. е. “боговете родени в Nicivosus” – географско понятие, което е неизвестно. Опитът на В. Велков да го свърже с келтски корен не е много убедителен. На трето място, е посвещение *deis in insula vaga Nili*, т. е. “на божествата на обширния остров на Нил” – явно пак някакви местни покровители на един от островите на Нил, без това да може да се уточни. Най-вероятно и трите посвещения са направени от семейството на легата, което по някакъв начин е било свързано с тези култове. В светилището те използват да прибавят към посвещението на неговите божества тези, с които са свързани с оброк – нещо нормално през тази епоха на много разпространен синкретизъм в религията.

Най-многобройни са надписите, където посветителите са посочени като центуриони от *Legio I Italica*. На една ара се четат два надписа¹⁵. Единият – на лицевата страна, по-грижливо изработен, е посвещение на Диана, на която е поставена и статуя от *centurius Legionis I Italicae G. Martius Victorinus*. На дясната страна на арата е изписан доста по-небрежно надпис, който дава точна датировка –

18 май. Според консулите, имената на които са изчукани – *damnatio memoriae*, които В. Божилова съвсем правилно определя като *Plautianus* и *P. Sept. Geta* II, и по този начин съвсем точно датира паметник 18 март 203 г.

На друг надпис посвещение на Диана Регина и Аполон е направено *Pro salute L. Iulii Statili Severi consulari* и за децата му от *Calvisius Flavinius centurio Legionis I Italicae*¹⁶. Подобно съдържание има един друг надпис от Монтана, вероятно от същото светилище. Единствената разлика е в определението на провинциалния управител като *leg. aug. pro pr.* и посветителят е *Aelius Artemidoros. L. Iulius Statilus Severus* е известен като провинциален управител на Долна Мизия 159 – 160 г. от седем надписа – от Истрия¹⁷, Аксиополис¹⁸, Трезмис¹⁹, четири от Монтана. И четирите надписа от Монтана са посветителни – двата са посвещение на Аполон и Диана, за които стана дума, един от същото светилище, запазен само във фрагмент, на който се чете само името на провинциалния управител²⁰, и последният, който ни дава интересни сведения за повода, по който вероятно са направени²¹. Той е открит в района на светилището и е също посвещение на Диана и Аполон в чест на – *advento Luci Iuli Severi consularis leg. aug. pro praet.* Според В. Велков дори вероятно той е отишъл в града там по повод организирането на превръщането на Монтана в муниципиум²². Двата първи надписа от светилището освен това поставят и друг въпрос за службата, която са заемали двамата посветители, посочени в тях. Прави впечатление, че и двамата са дадени само с две имена, което не отговаря на изискванията на именуване на римски гражданин. Първото име *Calvisius* на единия по-скоро може да се приеме за *cognomen* от *calviti*us, т. е. “плешив”, с изписването му с *s* вместо *t*. Второто име *Flavinius* също по-скоро би могло да се свърже в етруски корен от етруския град *Flavinia*. При втория имената на посветителя още повече се отдалечават от римската номинация. *Aelius* в тази епоха говори за императорска номинация. Още по-неопределено е *Artemidoros*. Явно става въпрос за лица от неиталийски произход с някаква повърхностна романизация, което насочва към определя-

нето им като центуриони по-скоро към вексилации на *Leg. I Italica*, която да е била в момента в Монтана.

Интерес представлява и един друг надпис, който също поставя редица проблеми. Той е посвещение на Аполон от един центурион на *Legio I Italica-Titus Flavius Iulius*, който прави посвещение за себе си и за близките си само на Аполон, определен като *sanctus* – епитет, който се среща често в надписите от светилището²³. Същото лице е направило същото посвещение както по съдържание, така и по оформление, и на Артемида²⁴. Освен като *centurio Leg. I Italicae*, той е посочен и като *praepositus NCM*, което В. Божилова развива като *Numeros Civium Romanorum*, като отбелязва малко странния характер на нумероса, който обикновено е военна единица, която се рекрутира от местното население. Обаче според нас определението *civium romanorum* има определено значение, което уточнява състава на нумеруса. През тази епоха – края на I – нач. на III век – няма никаква пречка неговият етнически състав да е от лица с местен произход, добили по един или друг начин римско гражданство, и затова като нещо по-необикновено е изрично упоменато по този начин. Самият *praepositus* на този *numerus*, ако имаме предвид името му, което говори за една императорска номинация, дали е от тракийски или какъвто и да е друг неиталийски произход, тук в случая няма никакво значение – той е римски гражданин и е поставен начело на една войскова част от романизирани и получили гражданство вероятно хора от местен произход. Много ясно изразената му романизация се чувства и от начина, по който е съставил римското си име, без да запази никаква следа от произхода си в него. Освен това той прави посвещението и за себе си и своите близки. Същият *numerus* се среща в още пет надписа от Монтана, които се датират все някъде в средата на III в. Най-ранното му споменаване е в един надпис, открит случайно при строеж в Монтана²⁵. Той представлява посвещение от самия нумерус на Максимин Трак. Име на посветител не е запазено. Датира се точно в 235 г. и засега е най-ранният надпис, в който нумерусът се споменава. Другият надпис е открит преизползван в крепостната стена на Монтана²⁶. Посветен е на *Diana Regina*. Името на посветителя е запазено само

в няколко букви – ELEUCUS. По тях В. Велков предполага източен произход и го датира в средата на III в. Друг паметник е от светилището на Аполон и Диана²⁷. Посвещението обаче е на *I. O. M.* и *J. R.* заедно с *Artemis Invicta*. В случая имаме малко по-различно командване. *Praepositus* на нумероса е *centurio Leg. XI Claud.*, която също е засвидетелствана в Монтана. Дали става дума за същата войскова част, или в случая двете длъжности лицето заема последователно. И последният надпис, който споменава същата войскова част, е открит също в района на светилището²⁸. Горната част на паметника е отчупена и е запазено само името на посветителя – *Maximianus Volsinus*, който е *praepositus NCR*, е и *centurio Leg II Aug.* Тук вече ситуацията е доста по-сложна и едва ли можем да търсим някаква връзка между нумероса с *Leg II Aug.*, който никога не е бил свързан по никакъв начин с Долна Мизия и Монтана. Вероятно става въпрос за последователно заемани длъжности, поне в този случай.

Друго посвещение на Диана е направено от *Caius Firmidinus Lukanus centurio Leg. I Ital.* в случая носеща и прозвището *Antoniana*, което датира надписа във времето 211 – 217 г., тъй като това прозвище тя получава в чест на император Каракала. Посветителят е определен и като *domo Dacia*, нещо, което е нормално за Долнодунавския лимес и свързаните с него военни части. И последното споменаване на центурий от *Leg. I. Ital.* е посвещение на Латона от *Quintus Granius Romanus*, който е датиран доста по-рано – II век²⁹. Името на посветителя не дава никакви податки за определяне на неговия етнически произход. Само в един надпис е споменат един *optius spes*, длъжност, която най-тясно се свързва с центуриона³⁰. Посвещението е направено на Аполон с епитета *Sanctus*, а името говори за императорска номинация.

Една група посвещения са направени от *beneficiarii*. Една ара, случайно открита в Монтана, е посветена на двете божества – Аполон и Диана с епитета *Sanctis* от един *beneficiarius consularis Legionis I Italicae* – *Villanius Troilus* от благодарност заради спасението, което получил от тях³¹. По начина на именуване на посветителя се предполага повърхностна романизация. Второто му име *Troilus* говори

за източен произход. Други два надписа са поставени от едно и също лице – *P. Aelius Clemens beneficiarius consularis Leg. I. Ital.*, заедно със съпругата и семейството си³². Двата надписа са съвсем еднакви, само при първия е запазено посвещение на *Artemida Augusta*, а при втория липсва. В. Божилова с право предполага, че той най-вероятно е бил посветен на Аполон, като се позовава на еднаквата посветителна формула в двата надписа – *aram cum cigillo*.

Интерес представлява още един надпис, посвещение на двете божества – *Diana Regina u Apollo Poebus* – от *Julius Mukazenus beneficiarius consularis Leg. I. Ital*³³. Освен това той е посочен и като *agens territorio Montanensium*. Според В. Божилова надписът се отличава от всички други с палеографските си особености, като виждат в начина на изписването на буквите “гръцки влияния”. Действително при някои от буквите, като L и G, има стремеж към разкрасяване и приближаване към курсивно писмо. О е особено изписано, но не бих могла да се съглася, че начинът на изписването показва “гръцко влияние”, тъй като не са ми известни такива примери. Още по-неприемливо е определението на използваните епитети на боговете като разкриващи “стари местни традиции”. Епитетът *Regina* за римската религия не може така механично да се свърже с “*Ἄρτεμις Βασιλεύς*”, за която говори Херодот (II, 33, 1). В това определение Херодот влага съвсем друго значение на Артемидата като Богиня майка. Тук въпросът става много сложен и не смятам да се спирам на него, което би ни отклонило от нашата тема. За нас е важно, че този епитет съвсем не е характерен за Артемидата в тракийските паметници от римската епоха, за да говорим за “местна традиция”, още по-малко пък Феб, който не се среща изобщо в Тракия свързан с Аполон, а камо ли да твърдим, че ни води към “един култ от предримската епоха”. В този смисъл и тракийското име на посветителя *Mukazenus* така съвсем по римски образец като *cognomen* едва ли би могло да се свърже с тракийски начин на именуване, освен като указание за тракийския му произход. Той е един романизиран тракиец, който в случая, както и всички други в светилището, почита по чист римски образец не своите “тракийски божества”, а достатъчно популярните в римската войска Апо-

лон и Диана. Участието му в римската армия и длъжностите, които заема като *beneficiarius* в *Leg I Ital*, и едновременно с това и *agens territorio Montanensium* говорят за определено място, което той заема във военната администрация на територията на Монтана, което подчертава и неговата вече ясно изразена романизация въпреки тракийския му когномен. Освен това той прави посвещението за себе си и жена си *Julia* по същия начин, както и всички други.

Освен в светилището в Монтана, посвещения на членове на *Legio prima Italica* имаме само още три. И трите все пак са от тази територия на по-силно изразена романизация на Северозападна Тракия. Едното е от Глава Панега³⁴. То представлява посвещение на Диана от един *Iulius Iulianus, miles Leg. I Ital*. Изображението е на Тракийски конник. От името на посветителя, което показва императорска номинация, много ясно личи повърхностната романизация, свързана със службата му в легиона, която обаче не го откъсва съвсем от тракийската религиозна традиция.

Вторият надпис е от светилището при с. Лиляче, където с местния тракийски култ към Конника се е свързал и римският култ към Силван³⁵. Именно на него и на свързаната с него богиня *Silvestris* прави своето посвещение *Ulpus Eptesenus, princeps dupliciarius Legionis I Italicae*. Второто име, дадено също по-скоро като *cognomen*, както и длъжността, която заема в легиона, говори за неговата романизация³⁶.

Третият надпис е от с. Трънчовица, Плевенско³⁷. Посвещението е направено на Тракийския конник, както личи от изображението. В надписа не е запазено името на божеството и не можем да кажем нищо повече. Посветителят е *Aurelius Victor, miles Legionis I Italicae*. Имаме един повърхностно романизиран тракиец, както личи и от името му, който служи в римската войска, но не е забравил религията на своите деди. От с. Дряновец, Разградско³⁸, произхожда още един надпис. Той е силно повреден, и е нанесен върху паметник на Тракийския конник, с посвещение на латински *sancto Heroni* и на по-горния ред *Leg I Ital*. Но нищо повече не може да се каже.

От направения преглед може да се очертае един район на най-силна романизация, в който тя се е отразила дори на местната тракийска религия по доста ясен начин. Но тази романизация може да се локализира в един доста тесен район на силно римско военно присъствие, какъвто се оказва районът на Монтана и една малко по-широка територия около нея. В тази територия отчитаме и най-силното присъствие и влияние и на *Legio I Italica*, който е най-трайно засвидетелствана военна част в Долна Мизия и е осъществил най-силното влияние на романизация в района. Прави впечатление обаче, че това влияние се простира много по-осезателно не в най-близката ѝ територия, където има редица фактори на противодействие, като Никополис ад Иструм със своята принадлежност дълго време към провинция Тракия, а така също и доста ясно изразеното малоазийско влияние в района от малоазийски преселници.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Gočeva, Zl.** Les temples dans les villes et les sanctuaires thraces sur leur territoire dans la province Thrace. - ВСН, suppl. 38, p. 185-191.

² **Гочева, Зл.** Култът на Аполон по Долнодунавския лимес. - Археология, 1975, 2, с. 48-55.

³ **Gočeva, Zl.** Le culte de Silvan dans la province de Misia Inferior. - Religio deorum. Acta del Col. intern. de epigr. Barcelona, p. 251-259.

⁴ **Огненова-Маринова, Л., В. Божилова, Г. Александров,** Разкопки при светилището на Диана и Аполон. - Монтана, I. София, 1987, с. 14-19.

⁵ **Филов, Б.** Светилището на Диана и Аполон при гр. Фердинанд. - ИБАД, 5, 1915, с. 216; **Огненова-Маринова, Л., В. Божилова, Г. Александров.** Разкопки при светилището на Диана и Аполон (1968 - 1978). - Монтана, I. София, 1987, с. 14-15.

⁶ **Гочева, Зл.** Култът на Аполон по Долнодунавския лимес. - Археология, 1975, 2, с. 49-50; **Стоянов, Т.** Култът на Артемида в Тракия (автореферат). София, 1986.

⁷ Вж. Бел. 4.

⁸ **Gočeva, Zl.** La religion thrace et l'Asie Mineure – le culte de la Grande Deesse Mere. – The thracian World at the Crossroads of civilizations, I. Bucarest, 1997, p. 401–407.

⁹ **Stojanov, T.** Le Cavalier et la Déesse. Observation sur une serie de reliefs thraces. – Ktema, 1985, № 10, p. 273–285.

¹⁰ **Кацаров, Г.** Светилището на Зевс и Хера при Копиловци, Кюстендилско. – ИБАД, 4, 1914, с. 89–110.

¹¹ **Roscher, W.** Lexicon der griechischen und römischen Mithologie, 446.

¹² **Огненова-Маринова, Л.** Скулптурата от светилището на Диана и Аполон. – Монтана, I, София, 1987, с. 37–53.

¹³ **Велков, В., Г. Александров,** Епиграфски паметници от Монтана и района. – Монтана II. София, 1994, с. 24, № 48.

¹⁴ **Mihailov, G.** Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae (IGBulg), II, № 610; IV, № 1926.

¹⁵ **Божилова, В.** Цит.съч., № 11.

¹⁶ Ibidem, № 13.

¹⁷ CIL III 12513.

¹⁸ **Stein, A.** Die Legaten von Moesien. Leipzig, 1940, p. 76.

¹⁹ **Fitz, J.** Die Laufbahn der Staatthalter in der Römischen Provinz Moesia Inferior. Weimar, 1966, p. 17.

²⁰ **Божилова, В.** Цит.съч., № 31.

²¹ **Велков, В., Г. Александров,** цит. съч., № 49.

²² **Thomasson,** Latereili Moesia. Göthebourg, 1977, p. 135, № 89.

²³ Ibidem, № 20.

²⁴ Ibidem, № 9.

²⁵ **Велков, В., Г. Александров.** Цит.съч., № 3.

²⁶ Ibidem, № 20.

²⁷ Ibidem, № 65.

²⁸ Ibidem, № 132.

²⁹ **Божилова, В.** Цит.съч., № 26.

³⁰ **Велков, В., Г. Александров.** Цит. съч., № 41.

³¹ Ibidem, № 56.

³² **Божилова, В.** Цит. съч., № 5 и 6.

³³ Ibidem, № 15.

³⁴ Добруски, В. Светилището на Асклепий при Глава Панега. – АИНМ–София, 1907, № 111.

³⁵ Венедиков, Ив. Светилището при с. Лиляче. – ИАИ, 18, 1952, № 25.

³⁶ Gočeva, Zl. Le culte de Silvan dans la province de Misia Inferior. – Religio deorum. Acta del Col. intern. de epigr. Barcelona, p. 253–254.

³⁷ Gočeva, Zl., M. Oppermann. Corpus Cultus Equitis Thracii (CCET), II, 3, № 790 (под печат).

³⁸ Gočeva, Zl., M. Oppermann. CCET, II, 2, № 597.